

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДИФАМАЦІЮ В МЕДІАПРОСТОРИ В МІЖНАРОДНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ

RESPONSIBILITY FOR DIFFAMATION IN THE MEDIA SPACE IN INTERNATIONAL AND DOMESTIC LAW

Теличко О.А., к.ю.н.,

в. о. завідувача кафедри правового регулювання економіки

Державний університет економіки і технологій

Реқун В.А., к.ю.н.,

доцент кафедри правового регулювання економіки

Державний університет економіки і технологій

Захист честі, гідності та ділової репутації є часто вживаним способом відновлення громадянських прав людини. Даний інститут часто називають дифамацією, проте в українській доктрині права і законодавстві він відсутній, на відміну від зарубіжної практики.

У статті наводяться результати аналізу розробок законодавств у різних країнах світу, спрямованих на боротьбу з поширенням інформації, яка подається під виглядом недостовірних відомостей і створює загрозу життю або здоров'ю громадян, сіє хаос, паніку, насильство, ненависть або містить елементи пропаганди, метою якої є дискредитація людини. Найчастіше інформованість суспільства недостатня, що призводить, як наслідок, до виникнення неперевіраних даних.

Про прийняття законів, спрямованих на боротьбу з поширенням неправдивої інформації, можна говорити лише щодо обмеженої кількості країн. При цьому існують і інші форми регулювання даної сфери: підзаконні акти, урядові та експертні робочі групи, групи і кампанії з медіаграмотності, спеціалізовані органи державної влади. Вивчення досвіду відповідальності за дифамацію в різних країнах є актуальним на сьогоднішній день, оскільки поширення недостовірної інформації помилкових і фейкових новин набуває все більших масштабів, тим самим викликаючи паніку в соціумі.

У статті обґрунтована необхідність появи інституту дифамації в українському правовому полі, введення у законодавчу площину поняття про дифамацію як незаконне збирання та поширення відомостей про приватне життя особи, що ганьблять честь і гідність особи, а також прийняття Закону про дифамацію у мережі Інтернет.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, право людини на честь і гідність, дифамація, недостовірні інформація, помилкова інформація, фейкові новини, медіапростір, інтернет-ресурси, засоби масової інформації, відповідальність за поширення завідомо неправдивої інформації.

Protecting honor, dignity and business reputation is a commonly used way to restore civil human rights. This institution is often called defamation, but in the Ukrainian doctrine of law and legislation it is absent, in contrast to foreign practice.

The article presents the results of the analysis of legislative developments in different countries of the world aimed at combating the dissemination of information that is presented under the guise of inaccurate information and threatens the life or health of citizens, sows chaos, panic, violence, hatred or contains elements of propaganda there is a discrediting of the person. Often, public awareness is insufficient, which results in unverified data.

The adoption of laws aimed at combating the dissemination of false information can be said only in a limited number of countries. At the same time, there are other forms of regulation in this area: bylaws, government and expert working groups, media literacy groups and campaigns, specialized government agencies. The study of the experience of responsibility for defamation in different countries is relevant today, as the spread of inaccurate information of false and fake news is becoming more widespread, thus causing panic in society.

The article substantiates the need for the institution of defamation in the Ukrainian legal field, the introduction of the concept of defamation as illegal collection and dissemination of information about a person's private life, discrediting the honor and dignity of a person, and the adoption of the Law on Defamation on the Internet.

Key words: human and civil rights and freedoms, human right to honor and dignity, defamation, unreliable information, false information, fake news, media space, Internet resources, mass media, responsibility for dissemination of knowingly false information.

Кожна держава в сучасному світі має право самостійно встановлювати правове забезпечення реалізації та захисту права на недоторканність приватного життя. Однак відповідно до загальновідомих принципів і норм міжнародного права ставлення до прав і свобод людини не є винятковою внутрішньою справою окремої держави.

Право людини на честь і гідність є невід'ємним правом людини і громадянина. Важливу роль у становленні основних конституційних прав людини зіграли міжнародні нормативні акти. Так, у французькій Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р. вперше була проголошена найважливіша мета держави – забезпечення природних і невідчужуваних прав і свобод людини [1]. А у ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. був проголошений основний постулат міжнародно-правових документів, що є фундаментом для побудови системи норм, які захищають недоторканність приватного життя, а також честь і гідність особистості: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь

і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких «зазіхань» [2].

В Україні, як і в будь-якій іншій демократичній державі, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина є основоположним завданням. Згідно ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [3]. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [3]. Отже, право на вільне висловлювання гарантовано статтею 34 Конституції України, якою встановлено, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або у інший спосіб – на свій вибір.

Така інформація повинна поширюватися із дотриманням законодавчих норм про її достовірність та не порушувати права інших осіб.

Однак використання такого блага як свобода слова нерідко призводить до безконтрольного використання інформації, що завдає шкоди, як громадському порядку, так і окремій особистості. Порушення недоторканності приватного життя знаходиться у тісному взаємозв'язку з дифамацією. Дифамація до того ж покликана захищати приватне життя від посягань на честь і гідність людини. За допомогою дифамації реалізується як конституційне право на захист честі і гідності, так і конституційне право на свободу слова і масової інформації. Обидва ці права всесвітньо визнані і відносяться до природних і невідчужуваних прав і свобод людини.

Явище дифамації має постійну тривалу природу, воно продовжує своє активне функціонування у інтернет-ресурсах і засобах масової інформації. Кінець двадцятого століття ознаменувався інтенсивно-екстенсивним проявом нової реалії – реалії глобальної присутності у медіапросторі («інфосфері») певних цінностей і поведінкових норм, які змінили не тільки підхід до розуміння інформації, яка «все менше відрізняється від пропаганди» і наближається до «маніпуляцій символів з метою впливу на погляд» масового адресата, а й також породили можливість забезпечувати зростаючі потужності у сфері контролю за громадською думкою (масовою свідомістю) як за допомогою системи різноманітних ЗМІ, так і масованим збільшенням потоку комунікацій [4].

На початку 2020 року світ заповнила хвиля новин про поширення коронавірусної інфекції COVID-19. При цьому велика кількість «вкидань» у медіа просторі виявлялась «фейком», що призвело до дестабілізації соціуму. Актуальність дискусії про посилення впливу фейкових новин багато в чому пов'язана із розвитком інтернет-технологій, що дозволяють охопити широку аудиторію. Доступ до створення і поширення такого роду інформації є у кожного інтернет-користувача, що робить створення контенту менш витратним. Фейкові новини за активного поширення можуть привезти до загострення міждержавних і міжетнічних відносин. Однак існує і зворотна сторона ролі соціальних мереж у медіа-просторі. Можливість оперативно перевірити факти в інтернеті робить процедуру факт-чекінга швидшою і доступною. Інформація зі ЗМІ стає більш транспарентною і легко перевіряється.

Термін дифамація має латинське походження, походить від слів «diffamare», тобто «розголошувати, паплюжити, позбавляти доброго імені» і «fama» – «репутація». Згадується цей термін і у постановках Європейського суду з прав людини, де використовується для пошуку балансу між свободою слова і гідністю людини [5, с. 98]. «Дифамація» – міжнародний правовий термін, який існує у законодавстві багатьох країн світу і використовується в якості узагальнюючого по відношенню до різних видів порушень особистих немайнових прав на захист честі, гідності, репутації і доброго імені [6, с. 7]. Вітчизняний законодавець і правозастосувач не оперують терміном «дифамація», хоч і використовують його у навчальній і науковій літературі. Незважаючи на те, що у законодавстві цей термін відсутній, він все частіше використовується різними авторами як синонім клевети, образи, поширення невідповідних дійсності відомостей. У юридичній енциклопедії під дифамацією (лат. diffamatio – обмова, ганьблення) розуміють як публічне поширення дійсних або вигаданих відомостей, які принижують честь, гідність і ділову репутацію громадянина чи організації, зганьблення у пресі з метою вплинути на виконання ними своїх обов'язків [7]. В. Гончаренко визначив, що дифамація – опублікування в пресі відомостей, що ганьблять честь якої-небудь особи, уславлюючи тощо. Від клевети відрізняється тим, що розповсюджуються достовірні відомості [8, с. 113]. А. Смірнова

трактує дифамацію як порушення честі, гідності, репутації, доброго імені, а в окремих випадках – особистої і (або) сімейної таємниці особи шляхом поширення наклепів, що мають фактично персональний характер. Особливістю в цьому підході є те, що хибність поширюваних відомостей не розглядається як обов'язковий елемент дифамації, оскільки остання може проявлятися як у поширенні неправдивих (у тому числі завідомо неправдивих) відомостей, так і в оголошенні правдивої інформації, що може належати до особистої чи сімейної таємниці [9, с. 9].

На нашу думку, під поняттям дифамація слід розуміти незаконне збирання та поширення недостовірних відомостей про приватне життя особи, що ганьблять честь і гідність особи.

Уявлення про зміст дифамації кардинально відрізняється у різних правових системах: від поширення неправдивої інформації до поширення інформації, яка відповідає дійсності, але виставляє особу у невідповідному світлі і шкодить її репутації.

Аналізуючи розробку законодавства у різних країнах світу, можна зробити висновок, що актуальним залишається питання трактування поняття завідомо неправдивої інформації. Найчастіше інформованість суспільства є недостатньою, що призводить, як наслідок, до виникнення непереверених даних. Про прийняття законів, спрямованих на боротьбу з поширенням неправдивої інформації, то можна говорити лише щодо обмеженої кількості країн. При цьому існують і інші форми регулювання даної сфери: підзаконні акти, урядові та експертні робочі групи, групи і компанії з медіаграмотності, спеціалізовані органи державної влади. Вивчення досвіду протидії дифамації у різних країнах є актуальним на сьогодні, оскільки поширення фейкових новин набуває більших масштабів, тим самим викликаючи паніку в соціумі.

Однією з перших країн, яка прийняла закон про покарання за поширення недостовірної інформації, стала Німеччина. Документ під назвою «Закон про поліпшення здійснення правосуддя у соціальних мережах» набув чинності 1 жовтня 2017 року. Уряд країни, зокрема тодішній міністр юстиції Хайко Маас, обґрунтував вдатися до таких заходів тим, що не всі коментарі в інтернеті, що містять розпалювання ненависті, видаляються. Так, за даними Кабміну, відеохостинг «YouTube» видаляв 90% подібного контенту, тоді як «Facebook» – 39%, а «Twitter» лише 1%. Крім того, влада посилалася на численні фейкові новини під час американської передвиборчої кампанії 2016 року. За словами Хайко Маасу, «для наклепу та розпалення ворожнечі в інтернеті має залишитися також мало місця, як і на вулиці» [10]. Закон зачіпає інтернет-платформи, які мають у Німеччині більш ніж два мільйони зареєстрованих користувачів. Це не стосується месенджерів і електронних пошт, а також професійних соціальних мереж і форумів, онлайн ігор і сайтів продажу. Сайти, які підпадають під дію закону, зобов'язані протягом 24 годин видалити неправдиву і протиправну інформацію (до неї відносяться, зокрема, інформація, що створює загрозу правовій державі, помилкова інформація з метою державної зради, образа релігійних спільнот і т. д.). У разі якщо інтернет-платформи не видаляють подібні матеріали, їм загрожує штраф у розмірі до 50 мільйонів євро. У спірних випадках компанії дається тиждень. Опозиція і інтернет-гіганти даний закон розкритикували. Зокрема, представники «Facebook» заявили, що він суперечить німецькій Конституції. «Правова держава не має перекладати власні помилки і відповідальність на приватні компанії. <...> Розмір штрафу невідповідний діям протиправного характеру», – говорилося в заяві [11]. За розрахунками цифрового союзу Німеччини «Bitkom» компанії «Facebook» виконання цього закону обійдеться у 530 мільйонів євро на рік.

Одне з найбільш жорстких анти-фейковий законодавств – у Китаї. У 2017 був виданий закон, який зобов'язує

онлайн-платформи у соцмережах публікувати тільки ту інформацію, яка міститься в статтях офіційно зареєстрованих ЗМІ. Роком раніше «створення і поширення чуток, які підривають економічний і соціальний порядок» стало кримінальним злочином [12]. Крім того, китайська влада запустила додаток, що дозволяє користувачам повідомляти про помилкові новини.

У цьому ж році у Філіппінах був прийнятий аналогічний закон «Про зловмисне розповсюдження неправдивих відомостей та інших пов'язаних з цим порушень». Згідно з ним ті, хто «створює, поширює неправдиві новини», можуть отримати покарання у вигляді штрафу (для фізичних осіб – від 100 тисяч до 5 мільйонів песо, для юридичних осіб – від 10 до 20 мільйонів песо) або позбавлення волі (від 5 до 20 років). При цьому помилково визнається інформація, яка «сіє хаос, паніку, насильство, ненависть або містить елементи пропаганди, метою якої є дискредитація людини» [13].

У Франції пакет законів щодо протидії хибним новинам був прийнятий 20 листопада 2018 року. Незважаючи на схожу назву з німецьким законом, причини прийняття були іншими. За словами розробника закону Найми Мутшу, документ спрямований на запобігання спробам дестабілізувати обстановку в країні, які здійснюються за межами Франції і виражаються у «зловмисному розповсюдженні неправдивої інформації» [14]. Зокрема, будь-який громадянин Франції, який балотується на виборах і зіткнувся з поширенням неправдивої інформації про його кандидатуру в засобах масової інформації та соціальних мережах, має право вимагати від влади її видалення. Крім того, під дію закону підпадають такі великі соціальні мережі, як «Facebook» і «Twitter». Документ зобов'язує їх вказувати при наявності джерело фінансування платного контенту. Вища рада з аудіовізуальних засобів також може за три місяці до виборів заборонити ЗМІ, які «контролюються іноземною державою або перебувають під її впливом», у разі «умисного поширення неправдивих відомостей, здатних вплинути на об'єктивність голосування». Зокрема, французьке керівництво мало на увазі діяльність російських ЗМІ, телекомпанії «RT» і агентства «Sputnik». У 2017 році президент Франції Еммануель Макрон звинуватив їх у «пропаганді і поширенні неправдивих відомостей». Проте законопроект викликав хвилю критики з боку опозиції і Сенату, які визнали положення документа таким, що «представляє небезпеку для свободи слова». Окрім того, політики підкреслили, що саме поняття «помилкові новини» розпливчате.

В Єгипті у 2018 році також підготували «антифейковий» документ, який був затверджений парламентом Єгипту як закон про боротьбу з кіберзлочинністю [15]. Документ прирівнює користувачів соцмереж з п'ятьма і більше тисячами передплатників до засобів масової інформації. Якщо у матеріалах подібних акаунтів і журналістів влада виявить ознаки неправдивих новин, то вони мають право їх заблокувати. Стежити за виконанням закону буде Верховна рада Єгипту з регулювання ЗМІ. Крім того, верховний прокурор країни оголосив про створення гарячої лінії для громадян за скаргами на фейкові новини.

У 2018 році Єврокомісія опублікувала Комюніке «Боротьба з дезінформацією в інтернеті: європейський підхід». Багато в чому цей документ носить декларативний характер [16]. У ньому наголошувалося на важливості прозорості та надійності інформації, представленої онлайн. В якості практичного заходу щодо запобігання поширенню дифамації в документі наводиться Кодекс практик з саморегулювання щодо дезінформації. Його підписали великі онлайн-компанії. У грудні Євросоюз прийняв план дій з протидії дезінформації [17]. Крім того, впроваджується система швидкого оповіщення, яка передбачає звітність перед Єврокомісією з боку інтернет-компаній. При цьому причиною таких заходів називалася необхідність протидії

втручанню у вибори в Європарламент в березні 2019 року, а головною із загроз була названа Росія.

В Італії система освіти вирішила впровадити у школах спеціальну програму, у межах якої вчать старшокласників розпізнавати фейкові новини. Вона реалізується спільно з телерадіокомпанією «RAI» і італійською філією «Facebook» [18]. Особливий акцент робиться на недостовірній інформації у соціальних мережах. Серед правил – не поширювати неперевірені повідомлення, перевіряти першоджерела, шукати докази. Крім того, учням радять активно просувати ці ідеї у своїх акаунтах і блогах.

Що стосується України, то Пленум Верховного Суду України в постанові від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» вказав, що праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію [19].

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

Відповідно до частини 1 ст. 277 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ), фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації [20].

Абзацом 3 частини 4 статті 277 ЦКУ встановлено, якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації та її спростування [20].

Враховуючи роз'яснення п. 13 постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 №1, єдиним законним шляхом відновити порушені права є встановлення факту недостовірної інформації [19].

Частиною 1 ст. 2 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (із змінами та доповненнями, далі закон) визначено, що одним з основних принципів інформаційних відносин є достовірність і повнота інформації [21]. Таким чином, інформацією, що не відповідає дійсності, є недостовірні відомості, які вказують на факти, що не існували в дійсності або існували не в такому вигляді, як про це зазначають такі відомості.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в Інтернеті чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

Український законодавець ставиться до дифамації як до цивільно-правового делікту, передбачаючи можливість захисту честі, гідності та ділової репутації особи за допомогою позову до суду. Такі положення цілком відповідають стандартам Ради Європи, закріпленим у Резолюції 1577 (2007) «Стосовно декриміналізації дифамації» [22]. Остання вказує, що свобода вираження поглядів не може бути безмежною, однак «заяви або звинувачення, зроблені в інтересах суспільства, навіть якщо вони виявились неточними, не повинні [кримінально] каратися за умови, що вони були зроблені без усвідомлення їх неточності, без наміру заподіяння шкоди, а їх правдивість перевірялася з належною старанністю» [22]. До такого ж висновку дійшов і Комітет з прав людини у Загальному коментарі

№ 34 «Стаття 19. Свобода думки та вираження поглядів»: у разі, якщо особа добросовісно помилялась стосовно поширеної нею інформації, вона не повинна нести кримінальну відповідальність [23].

Таким чином, аналізуючи розробку законодавства в країнах світу, можна зробити висновок, що актуальним залишається питання трактування поняття недостовірної інформації. Найчастіше інформованість суспільства є недостатньою, що призводить, як наслідок, до виникнення неперевіраних даних. У зв'язку з цим на рівні держави більшість країн приймають закони, які спрямовані на нерозповсюдження інформації, яка поширюється під виглядом достовірних відомостей і створює загрозу життю або здоров'ю громадян, сіє хаос, паніку, насильство, ненависть або містить елементи пропаганди, метою якої є дискредитація людини. Крім безпосередньо законів про боротьбу з рейковими новинами, у світовій практиці існують також інші види протидії недостовірній інформації. Як, наприклад, урядові робочі групи (Австралія, Бразилія, Республіка Корея), експертні групи і кампанії з медіаграмотності (Бельгія, Канада, Данія, Нідерланди,

Сінгапур, США), твіттер-акаунт уряду з викриттям фейкових новин (Пакистан), двосторонні робочі групи (Росія і Іспанія), орган державної влади (відомство психологічного захисту в Швеції).

В Україні відсутнє законодавче визначення дифамації, внаслідок чого не застосовується і на практиці. Незважаючи на це, воно використовується в навчальній і науковій літературі, і є комбінованим, оскільки відображає взаємодію права на захист честі, гідності та ділової репутації зі свободою слова і масовою інформацією. У зв'язку з вищевикладеним вважаємо за необхідне ввести поняття про дифамацію як незаконне збирання та поширення відомостей про приватне життя особи, що ганьблять честь і гідність особи, і виділити її в окрему норму.

Також у зв'язку зі зростанням кількості справ щодо захисту гідності, честі та ділової репутації у всесвітній мережі Інтернет має сенс законодавчо зафіксувати відповідальність творців сайтів і адміністраторів веб-сторінок за поширення неправдивої, компрометуючої інформації та усунути прогалини в законодавстві шляхом прийняття нового Закону про дифамацію в мережі Інтернет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва И. Документы французской революции. Родина, № 7. 1989. URL : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XVIII/1780-1800/Dokumenty_fr_rev_1789/text.htm.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. *Організація Об'єднаних Націй*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Романов А.А., Малышева Е.В., Новоселова О.В. Матричная Технология в манипулятивной интернет-коммуникации. Дискурс современных масс-медиа в перспективе теории, социальной практики и образования. / *Международ. науч.-практ. конф. Белгород, БелГУ, 1-4 апреля 2014 г. Сб. науч. Работ* / Под ред. Е.А. Кожемякина, А.В. Полонского, А.Г. Ходеева. Белгород : КОНСТАНТА, 2014. С. 126-131.
5. Эдилова Х.В. Диффамация в зарубежных странах на примере уголовного законодательства России, Швеции и республики Корея. *Eurasian advocacy*. 2018. № 3(34). С. 98-101.
6. Арапова Г.Ю., Ледовских М.А. Диффамация в СМИ. 3-е издание, переработанное и дополненное. Воронеж : ООО Фирма «Элист», 2014. 164 с.
7. Юридична енциклопедія : В 6 т. Ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2 : Д-Й. 1999. 744 с.
8. Гончаренко В. Юридичний словник. Київ : Форум, 2006. 473 с.
9. Смирнова А. А. Диффамация как злоупотребление свободой слова и информации (конституционно-правовой аспект). *Конституционное и муниципальное право*. 2007. № 9. С. 7-9.
10. Löschung von strafbaren Hasskommentaren durch soziale Netzwerke weiterhin nicht ausreichend. *BMJV*. 2017. 17 марта. URL : https://www.bmjv.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2017/03142017_Monitoring_SozialeNetzwerke.html.
11. Etzold M. Facebook attackiert Heiko Maas. *Wirtschaftswoche*. 2017. 28 мая. URL : <https://www.wiwo.de/politik/deutschland/widerstand-gegen-facebook-gesetz-facebook-attackiert-heiko-maas/19861686.html>.
12. Закон о кибербезопасности КНР. *NPC.GOV*. 2016. 6 ноября. URL : http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2016-11/07/content_2001605.html.
13. An act penalizing the malicious distribution of fake news and other related violations. *US Senate*. 2017. 17 июня. URL : <https://www.senate.gov/ph/lisdata/2624822593.pdf>.
14. Парламент Франции принял закон о борьбе с ложными новостями. *TACC*. 2018. 20 ноября. URL : <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5815447>.
15. Egypt internet: Sisi ratifies law tightening control over websites. *BBC*. 2018. 18 августа. URL : <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45237171>.
16. Report on the implementation of the Communication «Tackling online disinformation: a European approach». *European Commission*. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/report-implementation-communication-tackling-online-disinformation-european-approach>.
17. В ЕС обнародовали план «противодействия дезинформации» в преддверии выборов. *РИА*. 5 декабря. URL : <https://ria.ru/20181205/1543531149.html>.
18. Итальянских школьников научат распознавать фейковые новости. *Коммерсант*. 2017. 1 ноября. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/3455921>.
19. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. *Пленум Верховного Суду України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text.
20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
21. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
22. Resolution 1577 (2007) Towards decriminalisation of defamation. *Council of Europe Parliamentary Assembly*. URL : <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta07/ERES1577.htm>.
23. Колівер Сандра. Стаття 19: ООН зміцнює право на свободу слова та інформації. *Харківська правозахисна група: Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. 03.06.2011. URL : <https://khp.org/1317626484>.